

Paskual Rekalde euskaltzainaren sarrera-hitzaldiari erantzuna

URKIA, Miriam

Euskaltzain osoa

Agintariak, euskaltzainak, amaiurtarrak, lagunak, Paskualen etxeakoak, Paskual, egun on guztioi.

1. Paskual Rekalde Irigoien

Iritsi da egun handia! Azkenean, kostata, etorri gara gu ere Amaiurra, herriarentzat hain garrantzitsua den urte honetan, gainera. Eta pozik gatoz, gaur Amaiurko herriak egin digun harrera bero bera egiten baitiogu herriko seme bati Euskaltzaindian.

Ezer baino lehen, Paskual, eskerrak eman behar dizkizut ekitaldi honetarako zure amabitxi hautatu nauzulako. Horrek eragin didan kezka eta ardura alde batera utzita, ohorea eta plazera da gaur zure alboan izatea, eta zure sarrera-hitzaldi ezin ederragoari erantzutea.

Izenak aipatu ditu Paskualek, herrikoak, etxeak, bordak, jende-izenak... eta berea isildu. Juan izatekoa zen, bataioko aitatxi Juan bezala. Baina horiek alde batera utzi eta aita zenak bere aitaren izena, Paxkal, jartzea erabaki zuen: Paxkal Ttiki. *Joanikoteneko Paxkal Ttiki*. Sumatu zuen zerbait bat-batean semearen izena izan behar zuena aldatzeko! Aitaxi Paxkalek, Uruguain sortua, gurasoak Irisarrikoak bazituen ere, xx. mende-hasieran Estatu Batuetan artzain ibili ondoren, etxerako bidea egin zuen itsasontzia hartuta, New Yorketik Portora eta handik Urdazubira. Urdazubin ezagutu zuen Extefani, eta handik etorri ziren Amaiurra. Ibiltaria izan zen aitaxi

Paxkal, nonbait. Eta Paxkal Ttiki ere ez da etxean geldi egotekoa! Bere hitzaldian bertan, bizkar-zorroa soinera bota eta, hurriz-makila eskuan hartuta, maldan goiti abiatzea proposatu berri digu.

Aspaldiko lankidea eta laguna dut Paskual. 2003an, duela 19 urte, batera izendatu gintuzten euskaltzain urgazle eta, memoriak huts egiten ez badit, berak jaso zuen nire diploma, ni kanpoan nintzen eta. Konfiantza pixka bat izango genuen! Ordurako bageneraman denboratxo bat elkarrekin Euskaltzaindiaren Hiztegia lantaldean.

Zeinek esan behar zigun 2003ko hartan, gaur gu biok hemen izango ginela!

Ez dizuet Paskualen curriculum osoa azalduko, luzeegia izateaz gain, gehienok ezaguna duzuelako, eta edonon aurki dezakezuelako gainera. Baina zertzelada batzuk eman nahi nituzke: Amaiurren sortua, oinarritzko ikasketak Amaiurren bertan, Lekarozen eta Oronozen egin ondoren, Gasteiza abiatu zen Euskal Filologia ikasketak egitera, eta titulua besapean hartuta itzuli zen Nafarroara, bidean Gipuzkoan bi geldialdi eginda, irakasle, Azpeitian eta Hondarribian. Eta handik bai, etxera, Nafarroara. Ordutik dihardu Nafarroako Gobernuan, hainbat lan eta arduratan aritu ondoren, azken urteotan itzultzaile Euskarabidean. Horrez gain, hainbat erakundetan eta proiektutan parte hartu izan du, eta parte hartzen du, aitatxi Paxkal bezala, etxean lasai egon ezinda.

Baztango euskararen inguruan egin ditu lanak, Mariano Izeta zenaren *Baztango Hiztegia* (1996) eta *Dirua galgarri* (2015) lanen edizioak prestatzen, besteak beste. Baztango, Malerrekako eta Bortzirietako agiri zaharretako zenbait toponimo eta oikonimoren inguruko lanak ere prestatu ditu Andres Iñigo euskaltzainarekin batera.

Egindako ikasketek barruan zuen harra agerian utzi zuten, eta halakoa da bere bizitza, euskara baitu erdigunean. Hortik datorkio Euskaltzaindiarekiko harremana ere, aspaldikoa. Hainbat batzorde eta lantaldetan dihardu, Iker zein Jagon sailetan: Gramatika batzordean, Onomastika batzordean, Euskaltzaindiaren Hiztegia lantaldean, Euskalkien lantaldean, Euskara Batuaren Eskuliburuan, Hizkuntzaren Kalitatearen Behatokian, Jagoneten, eta berriki abian jarri den Morfosintaxiaren Estandarizazioa batzorde ahaldunduan. Ez hori bakarrik: Nafarroako ordezkariorde ere bada 2018tik. Egia esanda, lehenago bukatuko nukeen zein batzordetan ez dagoen aipatu izan banu.

Errenazimentuko gizona da euskaltzain berri nafarra, orotarikoa.

Baina Paskualen curriculumik aipagarriena idatzia ez dagoena da, isilekoa. Horixe baita bera definitzen duen ezaugarrietako bat: isileko langilea. Badu curriculum sendoa, baina merituak ez dira agiritan bakarrik agertzen. Hiztegia erabili ohi dugun irizpidea hona ekarrita, «dokumentatua ez dagoena ez da existitzen». Bada, Paskualek dokumentatu gabeko hamaika lan egina du bere bizkarrean, baina berak eta ingurukoek soilik dakite zenbat ordu, zenbat asteburu eta opor-egun kentzen dion bere bizitzari isileko lanean aritzeko. Esker gabeko lana, existitzen ez dena... Baina hortxe dago, eta dakienak badaki. Nik gaurkoa lan horren garrantzia aldarrikatzeko aprobetxatu nahi dut, agerikoaren ezinbesteko sostengu baita isilekoa ere.

Andres Iñigo euskaltzain iturendarrak ekarri zidan gogora Patxi Ondarra eta hark egindako lana, Paskualek hitzaldian aipatu duena. Ondarra, kaputxinoa eta euskaltzaina, Lekarozko komentuan izan zen zenbait urtez, eta milaka isileko ordu (hark ere isilekoak!) egin zituen Baztango Udaleko artxiboan¹ eta Lekarozko komentuko artxiboan. Informazio ugari bildu zuen Ondarra maisuak, gerora Rekaldek eta Iñigok baliatu ahal izan dutena.

Eta maisu batetik bestera. Ispilurik onena du Paskualek Andres Iñigorengan. Andres Iñigo, 13. aulkia, emeritu izatera pasatzearekin batera izendatu zuen Akademiak Paskual euskaltzain oso, naturalki gertatu behar zuen moduan, hain luzea eta oparoa baita elkarrekin egin duten —eta egiteko duten— bidea! Andresi ikasi dio isileko lana dotoreziaz egiten. Bi-biona da orain aulkia; Paskualena ohorea.

2. *Euskaltzaindiaren Hiztegia*² eta beste

Hiztegia ezagutu nuen nik Paskual, eta hori da gertuko dudana gaia. Beraz, *Euskaltzaindiaren Hiztegitik* abiatuta, goi-nafarreran zehar ibilalditxo egitera gonbidatu nahi zaituztet, etxean bertan bukatzeko.

¹ Baztan-Bidasoko etxe-, toki- eta jende-izenak, XVI. mendetik XIX. mendera bitartekoak, aztertzen urteak egin zituen Baztango Udaleko artxiboan, eta Lekarozko komentuko artxiboan xehatu zituen Amaiurko Bordakotxea leinu-jauregiak utzitako paperetatik ateratakoak.

² Aurrerantzean, EH.

2.1. Goi-nafarrera *Euskaltzaindiaren Hiztegia*

Zenbakiekin hasiko naiz! Ia 50.000 forma³ eta 70.000 adiera dituen gure hiztegiaren % 8,7k dauka euskalki-markaren bat. Gehiago: gure hiztegiaren adieren % 0,8 *goi-nafarrera* da. Alegia, ez da % 1era iristen goi-nafarrerak hiztegia duen lekua.

Horixe da datu gordina; baina handia ala txikia da hiztegia duen leku hori, hiztegi estandarra eta arauemailea osatzen ari garela kontuan hartuta?

Konparaziorako, *lapurtera* eta *behe-nafarrera* % 0,1 da bakoitza, *gipuzkera* % 0,3, *zuberera* % 0,7 eta % 2 *bizkaiera*. Hala ere, hau ez da egia osoa, multzo zabalagoak diren *Hegoaldea* eta *Iparraldea* markek leku handia hartzen baitute hiztegia (% 2 *Hegoaldeak* eta % 5,7 *Iparraldeak*). Azken horretan bildu ditugu ekialdeko forma asko, *goi-nafarrera* sarri ageri baita *Iparraldearekin* batera, inoiz ez *Hegoaldearekin*.

Izan ere, hiztegi euskalki-markak biltegi zabalak dira, etiketa nagusi batean biltzen dira, halaberrez, azpieuskalkietako erabilera hedatuenak. *Goi-nafarreraren* kasuan, batzuetan *Iparraldetik* gertuago izango dira, *gipuzkeratik* hurbilago beste batzuetan. Gainera, euskalkiak ez dira isolatuak bizi, beste euskalki batzuekin batera ageri zaizkigu maiz, eta zaila da mugak zehaztea.

Goi-nafarrera, EHn dituen ia 600 adieretatik⁴, hirutik bitan (402 adiera, guztia-
ren % 69) *Iparraldearekin* batera ageri da (*Ipar. eta Naf.*); alegia, *lapurtera*, *behe-nafarrera*, *zuberera* eta *goi-nafarrera* multzo berean bildu ditugu hiztegia: *ainar* ('txilarra'), *altxatu* ('gorde, ezkutatu' adiera), *arotz* ('errementaria' adiera), *beharrik* ('zorionez; eskerrak (lasaituaren edo pozaren adierazle gisa)'), *bortz* ('bost'), *emazte* ('emakumea'), *gisu* ('karea'), *ohatze* ('ohea'), *tripot* ('odolkia') edo *zanpako* ('kolpea') modukoetan. Horietako batzuk hedatzen hasiak dira eremu horietatik kanpo, eta euskalki-marka galtzen joango dira gehiago hedatu ahala.

28 kasutan bat datoz *lapurtera* soilak eta *goi-nafarrera* (*Lap. eta Naf.*): *adiskidego* ('adiskidetasuna, adiskidantza'), *beratz* ('bera, biguna'), *bertze*, *bertzela*, *hainbertze*, *kalainka* ('idiei bizkarrean jartzen zaien tapakia'), *lekuak hustu* ('alde egin') edo *ulitxa* ('eltxo'), besteak beste.

Aldiz, bostetik bat dira EHn *goi-nafarrera* marka hutsa dutenak (*Naf.*), 124 adie-

³ EH hiztegi arauemailea da, 49.595 forma (40.002 sarrera eta 9.594 azpisarrera) eta 68.695 adiera dituenak. Horietatik 6.025 euskalki-markadunak dira (2022ko urtarreleko eguneratzeko datuak dira hauek).

⁴ 5.583 adieratan ageri da *Naf.* marka, 444 sarreratan bilduta.

ratan⁵ (% 21,2): **adrendu** ('trebetasuna'), **aialdeko** ('laguna, albokoa'), **amiña** eta **atautxi** ('amona' eta 'aitona'), **banabar** ('babarruna'), **batzarre** ('herriak edo udalak egiten duen bilera berezia'), **berritik** ('hasieratik'), **enkomendatu 1** (*osasuna enkomendatzeko* doluzko esapidean), **erranairu** ('esaera') edo **zizerkor** ('kazkabarra, txingorra'), besteak beste. Horietako asko arruntak izango dira amaiurtarrentzat.

Urriagoa da gipuzkerarekin duen bat-etortzea (23 kasu): **artesi** ('pitzatua, arrakala'), **behatz** ('hatza', oro har, esateko, ez soilik hankakoa, ez eta lapurterako 'azazkala' adierakoa ere), **iaio** ('trebea'), **ilbeltz** ('urtarrila') edo **sesio** ('liskarra, istilua', lagunarteko forma) modukoetan.

Eta hutsaren hurrengoa gainerako euskalkiekiko lotura zuzena: bakarra da behenafarrerarekin partekatzen duena (**beltzatu** 'belztu'), eta bi zubererarekin (**osatu** 'zikiratu, irendu' eta **xenda** 'xendra, bidezidorra') zein bizkaierarekin (**bigarren lehengusina** 'lehengusina txikia, gurasoen lehengusu edo lehengusina baten alaba' eta **gabiko** 'azaoa, sorta').

Hori guztia hiztegiaren % 1era ere iritsi gabe, ia 600 adieratan!

Euskalki barruko adierari erreparatzen badiogu, badira forma batzuk hedadura handia dutenak. Adibidez, **arotz**,⁶ 'errementaria' adierakoa, Axularrengandik hasi eta gure egunetaraino ageri da Orotariko Euskal Hiztegi⁷, Euskararen Herri Hizkeren Atlas lanean⁸ Nafarroa eta Iparralde osoa hartzen du, *Lexikoaren Behatokia* corpusean ere ageri da. Eta jauzi handi bat egingo dut gure hiztegiko irizpideetatik harago, corpusetako erabilera-datuak alde batera utzita, baina argigarria da Nafa-

⁵ Horietatik 12, *Batez ere Naf.* markadunak dira: **ahoztegi** 'lastategia', **atxon** 'urrina', **barre murriz** 'irribarrea', **eltze burdina** edo **eltze-burdina**, **eltzeondoko**, **enantz** 'trebetasuna', **erakustun** 'erakusle' eta 'irakasle', **ilupa** 'ganoragabea', **kana** 'kanabera', **lurreko su** 'beheko sua', **nerabe** 'mirabea, zerbitzaria'.

Eta g. er. marka (*gutxi erabilia*) duten goi-nafarrerako batzuk ere jasoak ditu hiztegiak: **akordu** (4. adieran, 'konortea'), **akorritu** ('norbait bere senera edo onera etorri'), **angabetu** (1 'indarrak ahiturik, konortea galtzeko zorian gertatu', eta 2 'gogogabetu') edo **ezaba** ('gorderik') modukoak.

⁶ EHN: «**arotz 1** iz. *Heg.* Zura lantzen duen pertsona. Ik. **zurgin**. *Arotzaz gainera zen errementaria, hargina, kanpaigilea eta dendaria. Arotzaren etxea zotzez, zotzez ere gaitzez* (esr. zah.). 2 iz. *Ipar.* eta *Naf.* Metalak, batez ere burdina, lantzen dituen pertsona. Ik. **errementari**. *Arotzaren sutegian. Arotzaz burdina moldatu nahi duenean, ez du behin ere osoki hoztera uzten.*

errementari iz. Metalak, batez ere burdina, lantzen dituen pertsona. Ik. **arotz 2**. *Olagizonak eta errementariak. Errementariaren sutegian. Altzainu onarekin normahi da errementari. Errementariaren etxean zotza burruntzi* (esr. zah.).».

⁷ Aurreantzean, OEH.

⁸ Aurrerantzean, EHHA.

roako Gobernuko *NafarHitz*⁹ bilatzaileak itzultzen diguna, azpieuskalki guztiak, zoritxarrez, jaso gabe baditu ere: *Luzaideko Euskararen Hiztegia*, *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegia*, *Baztango Mintzoan*¹⁰, *Izarbeibarko Hiztegia* eta *Sakanako Hiztegi Dialektologikoan* ageri da, **arotz** ‘errementaria’. Hegoaldearen zati handi batean **arotza** ‘zurgina’ da. Eta, hain zuzen, *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegiak*, *Baztango Mintzoak*, *Lizarraga Ergoieneko euskarak* eta *Luzaideko Euskararen Hiztegiak* **zurgin**¹¹ jaso dute, ‘zura lantzen duen pertsona’ izendatzeko (hiztegia inongo markarik gabea den forma bakarra, bide batez esanda).

esporta¹² (‘otzara, saskia’ adierakoa) *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegia*, *Lizarraga Ergoieneko euskararen*, eta *Sakanako Hiztegi Dialektologikoan* behintzat ageri da. OEHN Lizarraga Elkanokoak, Samper jaurrietarrak, Moso otsagabiarrak eta Azpiroz berastegiarrak erabili dute testuetan, eta *Lexikoaren Behatokia* corpusean behin ageri da, Patxi Salaberri¹³ euskaltzainaren testu batean. Baina ez da jaso Baztanen.

Halakoak eta beste hainbat hedadura eta erabilera (esaterako, hemen aipatu ez ditugun *Iparaldeko* marka hutsa (*Ipar.*) edo *lapurtera* marka hutsa (*Lap.*) *goi-nafarrean* zenbateraino hedatuak diren) berrikusi beharko dugu noizbait, baina, oker ez banabil, horretan ere badihardu Euskalkien lantaldeak.

2.2. Goi-nafarreratik baztanerara

Eta horiek guztiak esanda, zenbat dira EHn *goi-nafarrera* marka (*Naf.* soila edo beste euskalki-marka batekin batera) dutenak, eta Baztanen (Amaiurren esatera ez

9 *NafarHitz*, Nafarroako euskalki eta azpieuskalkien hiztegien bilatzaile lexikoa da:

<https://www.euskarabidea.es/euskara/nafar-hitz>.

Sei hiztegi biltzen ditu: *Baztango Mintzoa* (Pello Salaburu eta Maite Lakar), *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegia* (Orreaga Ibarra), *Lizarraga Ergoieneko euskara* (Javi Navarro, Jose Navarro eta Mari Lurdes Andueza), *Luzaideko Euskararen Hiztegia* (Peio Kamino Kaminondo eta Patxi Salaberri Zaratiegi), *Sakanako Hiztegi Dialektologikoa* (Jose Luis Erdozia Mauleon) eta *Izarbeibarko Hiztegia* (Aitor Arana).

10 Baita *NafarHitz*en ez dagoen Mariano Izetaren *Baztango Hiztegia* ere.

11 EHn: «**zurgin** iz. Ogibidez altzariak, zurajeak eta kidekoak egiten dituen pertsona. Ik. **arotz**. *Zurginak zura lantzen eta apaintzen duenean. Zurginaren lanabesak. Zurginaren etxea zotzez, zotzez ere motzez (esr. zah.)*».

12 EHn: «**esporta** iz. *Naf. Saskia*».

13 *Lexikoaren Behatokia* corpusean, Patxi Salaberri: *Altxoraren bila: Lizarraga Elkanokoaren aberastunak kaustu nahiz* (Euskaltzaindia, 2008).

naiz ausartuko) jaso direnak? Mariano Izetaren *Baztango Hiztegi*ko formen herena (% 33,3), esaterako, ageri da gure hiztegian. Salaburu eta Lakarren *Baztango mintzoa* hartzen badugu, aldiz, erdira (% 53,2) igotzen da. Hemen kontuan izatekoa da *Baztango mintzoak* Izetaren hiztegia ere biltzen duela, bere osotasunean ez bada ere.

EHren eta Izetaren hiztegiaren arteko lotura nagusia *goi-nafarrera* soilari dago-kiona da, hamarretik lautan (*Naf.* soila duten 115etatik 67 ageri dira Izetarenean); aldiz, hirutik bat da *Iparraldearekin* bat egiten duena (328tik 222), eta beste horrenbeste *lapurtera* hutsarekin (23tik 15). Oso urria da beste euskalkiekin duen bat-etortzea.

Baztango mintzoan, aldiz, *goi-nafarrera* soilarekiko lotura erdia pasatxo da (115etik 61), bai eta *Iparraldearekiko* ere (328tik 172), baina hirutik bi pasa da *lapurtera* eta *goi-nafarrera* batzen dituen (23tik 16).

Bere hitzaldian aipatu du Paskualek: «Gure euskara ez da egun baztanera-lapurtera, baztanera-nafarrera da; gero eta *nafarragoak* gara alderdi horretatik begiratuta». Alegia, lehen lapurteratik gertuago zegoena, egun goi-nafarreratik hurbilago dago. Baztango hiztegien datuok ikusita, badirudi Salaburu eta Lakarrenak oraindik ere eusten diola lapurterarekiko gertutasun horri, betiere EHren datuekin, hau da, idatziarekin erkatuta. Izetarena, aldiz, goi-nafarrera soilera mugatzen da gehiago. Nolanahi ere, urriak dira *lapurtera* eta *goi-nafarrera* marka duten formak (23) EHn, (23) Iparralde osoarekin (328) erkatzen baditugu.

EHn *goi-nafarrera* marka soila duten adieren ia erdiak, beraz, Baztangoak dira (% 41,7 Izeta, % 53, *Baztango mintzoa*), Baztangoak behintzat bai. Bi liburuetan ageri direnak: *akitu* ('ahitu, bukatu'), *banabar* ('babarruna'), *bibiro* ('bikia'), *Emakunde* ('Nafarroako zenbait herritan ospatzen den Ostegun Gizen aurreko osteguna, emakumeek inauteetan parte hartzen dutena'), *enantz* ('trebetasuna'), *erranairu* ('esaera'), *hasmenta* ('hasiera'), *komekatu* ('Jauna hartu'), *oinaztura* ('tximista'), *ugalde* ('ibaia'), edo *zitu* (1 'fruitua, 2 'uzta'), esaterako.¹⁴

Eta Baztanen jaso ez diren beste erdiak, EHk *goi-nafarrera* markarekin jaso dituenak, alegia? Gogoratu goraxeago aipatu dugun *esporta* ('otzara, saskia'), *Nafarroan hedatua baina Baztanen erabiltzen ez dena*; edo *amiña* ('amona') eta *angabetu*

¹⁴ Aldeak ere badira: Izetak *ereizio* (erizio aldaeran, 'uzta') jaso du, adibidez, *Baztango mintzoan* ageri ez dena. Eta alderantziz, *akordu* ('konortea') ez da Izetarenean bildu. Eta aipatzekoa da, EHk jaso duen *osasuna enkomendatzekoren* lekuan, *osasuna gomendatzeko* agertzea *Baztango Mintzoan* (eta Izetak ez jasotzea). Paskual Rekalderi beti *osasuna enkomendatzeko* entzun izan diot nik.

(‘konortea galdu’) modukoak, *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegian ageri direnak, edo Sakanako Hiztegi Dialektologikoan bildu den sesio* (‘liskarra’) lagunartekoa, gipuzkeratik¹⁵ gertuago dagoena.

EHn *Iparraldea* eta *goi-nafarrera* marka (*Ipar. eta Naf.*) dutenen artetik, herena (% 32,3) ageri da Izetarenean, erdia *Baztango mintzoan* (% 52,4). Bietan, *altxatu* (‘gorde, ezkutatu’ adiera), *arkel* (‘txerri emea’), *bonet* (‘txapela’), *enoatu* (‘aspertu, nardatu, unatu’), *ezongi* (‘ondoeza’), *fite* (‘berehala, laster’), *kario* (‘garesti’), *kokin* (‘barrabasa’), *manatu* (‘agindu’), *ximiko berri* (‘jantzi edo oinetako berri bat lehenengo aldiz erabiltzen duenari, zimiko bat egitearekin batera, esaten zaizkion hitzak’). Egun aproposa dugu gaur azken esaera hau erabiltzeko¹⁶...

Aldiz, *arranguran egon* (‘kezkaturia egon’), *bakantza* (‘oporrak’) edo *dendari* (‘jostuna’) modukoak, *Luzaideko Euskararen Hiztegian* jaso dituzte Peio Kaminok eta Patxi Salaberriek. Eta *jo aitzina* (‘aurrera’ interjekzioa) eta *zola* (adiera guztiak) Baztan-Bidasoa ingurukoak dira (Andres Iñigo euskaltzainak jakinaraziak dira hauek, Baztan-Malerreka-Bortziriak inguruko beste hainbat eta hainbat forma bezala).

Interes berezia du *lapurtera eta goi-nafarrera* (*Lap. eta Naf.*) bikoteak Baztanen, kopurua urria bada ere; herena da Izetaren hiztegiaren kasuan, bi heren *Baztango mintzoan*.¹⁷ Kasu guztietan bat datozenak: *beratz* (‘bera, biguna’), *bertze*, *hainbertze*, *jautsi* (‘jaitsi’), *ortzegun*, *ortzirale*, *ulitxa* (‘eltxoia’). Eta *lapurtera* eta *goi-nafarrera* bai, baina Baztanen jaso ez direnak? Adibidez, *dute* (‘tea’), *lekuak hustu* (‘alde egin’) eta *pietun* (peatun aldaeran, ‘postaria’), *Luzaideko Euskararen Hiztegian* aurkitu ditugu.

Askoz ere urriagoak dira baztanerak beste euskalkiekin dituen loturak.¹⁸

Laburbilduz, beraz, hiztegi arauemailetik Baztan ingurura etorrita, euskara batuak bertako hitzak ere biltzen ditu, eta ez kopuru txikian, *Baztango mintzoak* Izetaren hiztegiak baino gehiago jaso baditu ere. Baztanerak badu bere lekutxoia EHn.

15 EH: «sesio iz. Gip. eta Naf. Lgart. Liskarra, istilua».

16 Eta *Baztango Mintzoak* jaso dituenak eta Izetak ez: *abantzu* (‘ia, kasik’), *joan* (‘eraman’ adiera). Aldiz, *herbal* eta *herbaldu* (‘elbarri, elbarritu’) batu ditu Izetak, eta *Baztango Mintzoak* EHn markarik ez duten forma estandarrik jaso ditu horien lekuan: *elbarri* eta *elbarritu*.

17 EHKo 23 kasuetatik 8 bildu ditu Izetak (% 34,8) eta 16 *Baztango Mintzoak* (% 69,5).

18 Gipuzkerarekin, esaterako, *borobil* eta *harrapazka* (arrapaxka forman, bi hiztegiek jaso dute). *Baztango Mintzoak* gehixeago jaso du (*ailegatu* ‘iritsi, heldu’, *ilbeltz* ‘urtarrilla’ edo *garagarrit* ‘ekaina’), baina testuetan bildu ditu batez ere (*artesi* ‘pitzatua, arrakala’ edo *petxu* ‘bularra, bularraldea’, esaterako). Beste eremu batzuetako formak dira lotura hori dutenak. Esaterako, *sesio* (‘istilua’) *Sakanako Hiztegi Dialektologikoan* aurki dezakegu, edo *txokon/zokon* Lizarraga Ergoieneko Euskaran.

Eta Paskualek aipatu duen baztanera nafartzen ari dela eta, zer esan dezakegu? Badirudi, oraingoz behintzat, Baztango hizkera Iparraldeko euskalkiekin, eta bereziki lapurterarekin, aski lotua dagoela, betiere idatzian oinarrituta. Ahozkoa joko bagenu, datuak aldatu egingo lirateke, eta hori sumatua du Paskualek, bere hitzaldian adierazi digun moduan. Ikusi egin behar datozen urteek zer ematen duten. Geroak erranen du.

2.3. Baztaneratik *Euskaltzaindiaren Hiztegia*

Orain arte EHtik abiatu gara bat-etortzeak bilatzeko, baina zer erakusten digu kontrako bideak? Printzipioz, EHn lekuri ez duten Baztango hitz gehientsuenak oso tokikoak izango direla pentsa dezakegu, baina horrela al da? Ea datuek zer dioten. Bi hiztegiak A eta J letrak hartu ditut lagin gisa, ausaz, 340 hitz Izetaren hiztegian, 433 *Baztango mintzoan*¹⁹, jolaserako. Eta hau jolasa besterik ez da, lagin mugatu batekin egindakoa, baina nire goiko baieztapena hankaz gora jartzeko balio dezakeena.

Bi laginetako formen hirutik bi²⁰ EHn ageri dira. Esanguratsua da datua.

Aldea erabilera-markan dago: EHk jaso dituen Izetaren lagineko formen erdia inongo euskalki-markarik gabea da, hau da, euskara batu estandartzat hartzen du Akademiak: *ahaidego* ('ahaidetasuna; ahaideen multzoa'), *aldagarri* ('aldatzeko arropa, batez ere azpiko arropa.'). *Baztango mintzoan* % 79 da inongo erabilera-markarik gabea: hamarretik zortzi.

Harrigarria da datua, hiztegi dialektologikoetan lekuan lekuko berezitasunak eta, ondorioz, "batuarekiko aldeak", nolabait esatearren, markatzea izaten baita ezaugarri nagusietako bat. Honek esan nahi du euskalkiak hedatzen ari direla eta euskara batuari kolorea ematen? Ala euskalkiak galtzen ari dira? Beharbada orain errazago ulertuko dugu hiztegi osoaren % 0,8 besterik ez izatea *goi-nafarrera* marka-

¹⁹ Izetaren hiztegian 294 hitz A letrakoak dira eta 46 J letrakoak (Y gisa ageri dira hiztegian). *Baztango mintzoan*, aldiz, A letrakoak 365 dira, eta J letrakoak, 68.

²⁰ Bat datoz, oso, biak: *Baztango hiztegian* A eta J letraketako 340 horietatik 232 (% 68,2) ageri da EHn. 126 kasutan, EHko adierak ez du inongo euskalki-markarik gainera (% 54,3). *Baztango mintzoan*, 433 formetatik 296 (% 68,3) jasoak ditu dagoeneko EHk. 137 (% 31,7), ez. Eta jasotakoan 233 (% 78,8), euskalki-markarik gabeak dira.

duna, bestea markarik gabe jaso dago eta. Paskualek aipatu berri duen «erraten ahal da Baztango euskara *nafartzen* ari dela, gero eta *batuagoa* dela» hori frogatuko luke honek? Posible da. Nolanahi ere, argi dago euskara batua aberasten eta osatzen, behintzat, ari garela.

Laginera itzulita, bada aipatu nahi dudana beste kontu bat. Baztango bi hiztegiotan ageri diren 14 forma daude EHn *Iparraldea* marka hutsa dutenak, *goi-nafarrerari* erreferentziarik egiten ez diotenak, alegia. Hauek badute interesa, beharbada *Iparraldea* markari *goi-nafarrerakoa* gehitu beharko litzaiokeelako. Adibidez: **adareta** (*arabeta* aldaera, ‘golde mota, Euskal Herrian XIX. mendearen erdialdean erabiltzen zirenen artean hoberena’), **ahalketi** (‘lotsatia), **akort** (‘ados’), **arrobotu** (‘ebatsi, lapurtu’) edo **janiza** (‘jangale bizia’ adiera).

Euskalkiek eta azpieuskalkiek, lokalismo hutsak ez direnean, ekarpen handia dute hiztegi orokor arauemaileari egiteko. Eta gaur, hemen, EHk jaso ez duen heren horri erreparatu nahi diot bereziki. Baztango bi hiztegiok bai, eta EHk jasotzen ez dituenak, A eta J letretan, 84 forma dira guztira (% 28,5). Batzuk aipatzearen: **abroka** (‘festa eta mozorkeria’), **akal** (1 ‘barnetik hutsa den gaztaina’, 2 ‘mehea, argala’), **altzai** (‘ahariak zaintzen dituenen’), **arruli** (‘arrabioa’, *salamandra*), **jinko-xakur** (*yinko-xakur* aldaeran, ‘ipurtargia’) edo **joiki** (*yoiki* aldaera, ‘bazka-mota, arbia eta lastoa nahasita ateratzen dena’).

Baina benetan aipatzekoak dira hiztegian forma ageri bai, eta Baztango adiera jaso ez dutenak. 14²¹ kasu daude hautatu dugun laginean, baina horietako hirutan geratu nahiko nuke:

- a) **aiuta** *Iparraldea* markarekin ageri da EHn, bi adieratan; 1. ‘laguntza’, 2. ‘enema, hesteak libratzeko uzkitik sartzen den isurkaria’. Baina Baztanen hiru adiera omen ditu: 1. ‘presaka ibiltzearen ekintza’ (*zer aiute daman gizon horrek!*), 2. ‘joaldia’ (*ze aiute man dion!*), eta 3. hitz peioratibo gisa (*urde aiute!*). Azken adiera hau ez zuen Mariano Izetak bildu *Baztango Hiztegian*. Bestalde, ‘kolpea, eraso’ adieran Luzaideko hiztegiak ere jaso du. Heda-

21 14 kasu daude hautatu dugun laginean: **aiuta**, **aixkol**, **altxatu** (‘erreserba egin’ adieran), **amaraun** (‘animalia artropodoa, intsektuak harrapatzeko sare bat egiten duena’; armiarma eta amarauna bereizi egiten dira: armiarma amaraun mota bat da hemen), **ante** (1 ‘itxura, tankera’, 2 ‘trebetasuna, abilezia’), **arba** (2. adieran: ‘ongarria landetan xehatu eta partitzeko egiten zen tresna’), **ardangela** (‘ardoa eskailerapean altxatzeko ibiltzen den tokia’; EHn *ardandegia*), **arrain** (‘amurraina’), **asanblea** (adjektiboa, ‘harroputza’), **azkar** (‘anitz’ adieran), **jendaki** (‘arrazta’), **joale** (‘eramale’), **jokatu** (3. adiera, ‘zerbait bere errotik mugitu’) eta **jori** (‘iraunkorra, gogorra, erraza’).

tua da adiera hori? Orotariko Euskal Hiztegiak eta Euskararen Herri Hizkeren Atlasak ez dute jaso.

- b) **aixkol** ‘belar-landare lekaduna’ da EHn²², baina badu bigarren adiera bat Baztanen: ‘ziri’ (‘ziria sartu’ adierakoa). Sakanako hiztegian ‘gezurra’ adiera du, bai eta *Erroibarko eta Esteribarko Hiztegian* ere: «gezurra edo ziria sartu dela adierazteko erabiltzen da (‘mentira, trola, fantasmada’): *Ze axkola bota duen orrek!*». Orotariko Euskal Hiztegiak ere jaso du **aizkol** sarreran²³, baina Izetarengandik hartua, ‘mentira, trola’ adieran eta testuetan dokumentatu gabea. Atlasak ez du jaso. Baina Baztanen baino hedadura zabalagoa du adiera honek, bistan denez.
- c) **asamblea** ‘biltzar legegilea’ da EHn²⁴, baina Baztanen beste zerbait ere ba omen da: ‘harroputza’ (*hau duk gizon asanblia*). Izetak ere halaxe jasoa du bere hiztegian. Ez dugu beste inon aurkitu.

Argi dago ezin garela forman geratu, adierek aberasten dute dagoeneko heldu samar dugun hiztegia, eta horiek lantzea izango da aurrera begira zaindu beharreko egitekoetako bat.

Dena den, EHk ez du dialektologia-lanik egiten, *euskalkietan dabilena* jaso bai, baina ez da bere helburu lehena, euskararen estandarizazioa baizik. Eta, hala ere, tarteka forma markadun horiek findu behar izaten ditugu, leku batean bai baina bestean ez esaten digutenean, idatzian agertzeak eguneroko erabilera ez baitu ziurtatzen, ez eta alderantziz ere.

Baina ez dagokigu hiztegi-kooi horretan jardutea, ni gaur ausardia handiarekin eta lotsa gutxiarekin harea mugikorretan sartu banaiz ere. Egiteko horietarako, Euskararen Herri Hizkeren Atlasa lantaldea eta Euskalkien lantaldea ditugu. Eta azken horretan zein izango koordinatzaile, eta amaiurtarra!

22 iz. EHn: «**aixkol** iz. Belar landare lekaduna, gezi itxurako hostoak, lore zuri edo ubelak eta zurtoin adarkatua dituen eta bazka gisa erabiltzeko edo aleagatik ereiten dena (*Lathyrus sativus*)».

23 OEHN: «**aizkol** 3. «Axkol, askol. Se emplea para decir que algo es mentira o trola. *Zer axkola bota dakun*» Izeta BHizt2. Cf. VocNav s. v. *aicol*».

24 EHn: «**asamblea** iz. iz. Zenbait herrialdetan, herriak hautatutako ordezkariak osaturiko biltzar legegilea; biltzar hori elkartzen den tokia».

3. Bukatzeko

Has nadin bukatzen, dagoeneko aspertuxe izango zarete eta.

Hiztegiaren inguruan aritu naiz, batuarekin eta euskalkiekin jolasean, baina Euskaltzaindiaren egitekoen ertz bat besterik ez da hau, beste guztiakin lotua dagoena. Datuak eta erabilera, Iker eta Jagon, betiere normalizazioaren hari finez josiak, azken batean euskara bere osotasunean baita gure helburua. XXI. mendean gaude, aspaldi ditugu adimen artifiziala eta hizkuntza-teknologiak ate-joka, guztia saretu eta ehundu behar dugu, eta horretan ere hasiak gara, baina, lanok bideratzen ditugun bitartean, Paskualen giza adimena baliatu beharko dugu, buruz sare ditzan Akademiako gure itsasargiak.

Herriko armarrarian *Amaiur zintzo eta leiala* ageri da. Gure artean dugun euskaltzain berri amaiurtarra ere halakoxea da Akademiaren zereginetan. Hortaz, bada, amaiurtar zintzo eta leial hau bere baitan hartzen du Euskaltzaindiak, hemen, sorterrian.

Eskerrik asko.

Bibliografia

EUSKALTZAINDIA. *Euskaltzaindiaren Hiztegia*: https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegiabildatu&task=hasiera&Itemid=1693&lang=eu

—. *Orotariko Euskal Hiztegia*: https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=1694&lang=e

—. *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*: https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_ehha&Itemid=466&lang=eu&layout=sarrera&view=frontpage

—. *Lexikoaren Behatokia* corpusa: <http://lexikoarenbehatokia.euskaltzaindia.eus/>

EUSKARABIDEA – NAFARROAKO GOBERNUA. *Nafarroako euskalkien hiztegien bilatzaile lexikoa (NafarHitz)*: <https://www.euskarabidea.es/euskara/nafar-hitz>

IZETA, M. (1997). *Baztango Hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernu.

SALABURU, P. eta LAKAR, M. (lag.) (2005). *Baztango mintzoa: gramatika eta hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia – Nafarroako Gobernu. (Mendaur bilduma, 2).